

373.31(082)

178 Міністерство освіти і науки України
Криворізький державний педагогічний університет
Кафедра педагогіки і психології

*ПРОБЛЕМИ ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ
ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ
РЕФОРМУВАННЯ ШКОЛИ*

**Збірник наукових та науково-методичних праць
викладачів кафедри педагогіки і психології
Криворізького державного педагогічного університету**

Випуск 3

*Присвячено 75-річчю
Криворізького державного
педагогічного університету*

**Кривий Ріг
2005**

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІЙ РОБОТІ

Пікельна В. С.

Стаття присвячується проблемі розвитку активності молодших школярів та розгляду шляхів її розв'язання. Приділена увага питанням психологічної депривації дітей, педагогічним умовам, створення яких сприяє розвитку активності школярів та управління даним процесом.

The article is dedicated to the problem of the development of young children's activity and to the ways of its decision. The problems of psychological deprivation of children, pedagogical conditions which lead to the development of children's activity and ruling of this process are viewed.

Відомо, що початкова освіта – це перша сходинка загальної шкільної освіти, але, разом з тим, це і “глобальний мікросвіт особистості”, “соціальний іконостас”, на який суспільству потрібно “молитися”, щоб з часом діти перетворилися у соціально зріле молоде покоління, яким держава зможе пишатися.

Щоб така мета була досягнута, необхідно педагогам полюбити дітей змалечку, відкрити для них свою людську душу. Діти мають повірити в щирість педагога, його відкритість у спілкуванні з ними, і тоді вони зможуть, в свою чергу, віддати їм свою довіру, яка вважається людською якістю особистості найвищого гатунку. Це і є найголовнішою педагогічною умовою успішного розвитку соціальної активності учнів.

Саме тому метою даної статті є розгляд таких змістовно-поєднаних проблем, як розвиток активності молодших школярів у навчально-виховній роботі та управління нею з боку викладачів і з боку учнів (навчання дітей самоуправлінню).

Визнано, що активність – це якість особистості, яку необхідно розвивати з раннього дитинства. Активність особистості (від латин. *activus* – діяльний) означає діяльне відношення людини до світу, тобто така людина має здібності і можливість перетворювати матеріальний і духовний світ [4, с. 46]. Активність особистості ототожнюється з активною

життєвою позицією людини, яка не тільки вмiє відстоювати свої погляди, але й стає дiсвою – своїми справами доводити, що притаманнi їй цiнностi соцiально спрямованi. Вiдомо: просоцiальна спрямованiсть людини базується на високоморальних гуманiстичних якостях особистостi.

Активнiсть школярiв зумовлюється або зовнiшнiм збудженням (стимулами), або внутрiшнiм збудженням (мотивами). На жаль, як показує педагогiчний досвiд, значно бiльше цiнуються вчителями слухнянi, дисциплiнованi та стараннi учнi, якi добросовiсно виконують доручення, своєчасно та якiсно виконують домашнi завдання, нiж тi, що зацiкавленi особливостями навчального процесу, шукають нестандартнi рiшення при виконаннi пiзнавальних задач або в рiзних виховних ситуацiях, часто пропонують власнi iдeї в позаурочних iграх. Високий рiвень їх iнтелектуального розвитку вiдбивається в iгрових фантазiях. Вони вмiють добре вигадувати рiзнi “життєвi iсторiї”, їм подобається, коли однолiтки їх зацiкавлено слухають. Досить часто вони бувають неслухняними, але завжди iнiцiативнi i активнi у спiльнiй роботi. Такi школярi, як правило, завжди в активному пошуку.

Задоволенiсть учителiв тiльки успiшною репродуктивною дiяльнiстю учнiв призводить останнiх у подальшому життi до негативних наслiдкiв, оскiльки такi люди в незвичних умовах стають безпорадними, не можуть знайти рiшення, перебувають у станi розпачi, чекають допомоги вiд iнших. Якщо в особистостi не сформована звичка самостiйно шукати вихiд iз певного складного становища, то стикнувшись з асоцiальним вчинком iншої людини (однолiтка або дорослого), вони стають неспроможними в такiй ситуацiї знайти необхідний вихiд. Людина (особливо молодшiй школяр) чекає вiд iнших порад, бо сама залишається безпорадною i розгубленою. Вона неспроможна вiдiйти вiд засвоених нею “шаблонiв” у поведiнцi, вiд звички дiяти за рекомендацiями iнших. Саме тому в сучаснiй загальнiй освiтi надається така важлива роль формуванню в учнiв таких якостей особистостi, як iнiцiативнiсть, самостiйнiсть, активнiсть.

Вже з перших класiв початкової школи необхідно розвивати в учнiв мотиви самостiйної пiзнавальної дiяльностi. Активнiсть в оволодiннi

знаннями потребує від учнів не “зубріння” навчального матеріалу, а прагнення зрозуміти його сутність, збагнути зміст явищ, навчитись використовувати знання на практиці в традиційних і змінених умовах.

Пізнавальну активність і творче мислення учнів педагог має стимулювати і в подальшій роботі сприяти переходу стимулів у мотиви. Найбільш відомим і сильним мотивом пізнавальної діяльності учнів є пізнавальний інтерес, але педагогам необхідно навчитися управляти системою розвитку активності учнів, створювати такі організаційно-педагогічні умови, які викликають у школярів інтерес до учіння (самостійної пізнавальної діяльності) і до участі у виховній спільній роботі. До таких умов доцільно віднести:

- використання різних видів заохочення ініціативних учнів;
- організацію практики “масовості доручень”;
- зміну лідерів при підготовці і проведенні колективних позаурочних справ;
- залучення школярів початкових класів до конкурсів, зміст яких відповідає віку учнів та їх інтересам;
- застосування похвали при будь-якому прояві винахідливості з боку учнів;
- високе оцінювання самостійності учнів при розв’язанні нетрадиційних завдань і таке ін.

Найгіршим засобом виховання, що ніколи не сприяє розвитку активної, ініціативної особистості, є дії дорослих, які прагнуть самі задовольнити майже всі потреби учнів. Відомо, що А. С. Макаренко стверджував: активність дитини необхідно виховувати із самого раннього віку (з першого року життя).

Активність учнів початкових класів успішно формується за умови свідомого сприйняття ними певного завдання і бажання самостійно знайти шляхи його вирішення. За змістом завдання повинні поступово ускладнюватися, оскільки легкі завдання руйнують інтерес дітей до них. Педагоги мають створювати такі ситуації, які потребують від учнів активного пошуку різних варіантів оптимального виходу з них.

На жаль, досить часто дорослі (вчителі, вихователі, батьки) планують проведення виховних заходів без залучення до цієї роботи учнів початкових класів. Проте робота з “планування” – це перша управлінська функція, але вона має бути для них посилююю. Ще більш результативною у розвитку активності учнів є залучення їх до розробки різних форм проведення виховних заходів (концертів, виставок дитячих малюнків, конкурсів на кращу казку, найцікавішу розповідь про “життя” комах або великих риб, спортивних свят маленьких чемпіонів школи, конкурсів народних пісень і народних свят тощо).

Управління розвитком активності молодших школярів має враховувати їх бажання і сприяти доброзичливому спілкуванню.

Спілкування – це взаємодія двох або більше людей з метою установлення міжособистісних стосунків, досягнення загального результату спільної діяльності [3, с. 69], тому воно визнано одним із найважливіших факторів психічного і соціального розвитку дитини. Через спілкування дітей з дорослими відбувається засвоєння підростаючим поколінням соціально-історичного досвіду, що накопичило людство. Відомо, що потреба спілкуватися дає учням можливість стати представниками людського роду.

Дуже важливо, щоб розвиток активності учнів початкової школи відбувався паралельно з формуванням такої якості особистості, як самосвідомість. З психології відомо, що самосвідомість – це здібність людини усвідомити і оцінити себе як суб'єкта певної діяльності. Йдеться про здібність і уміння охарактеризувати свої моральні риси, розкрити свої соціальні цінності. Важливою є здібність молодшого школяра пояснити мотиви своєї поведінки і таке ін. Якщо самосвідомість учня не формується, він буде неспроможним дати самооцінку своїм діям і своїй поведінці.

Необхідно пояснити дітям, що наявність самосвідомості пов'язується з малознайомим їм поняттям “рефлексія”. Рефлексія (від латин. reflexio – відображення) – означає роздуми людини, сповнені сумнівів, суперечностей; оцінка себе, аналіз власного психічного стану [4, с.803]. Рефлексії необхідно навчати учнів з молодшого віку.

У дослідженнях проблем початкової школи розкрито, що розвиток самосвідомості, навичок спілкування і рефлексії успішно відбувається в ігровій діяльності, оскільки саме в ній зростає активність.

Дитячі ігри – це також певні форми спілкування дітей, що дають почуття радості, задоволення, особливо при досягненні ігрового результату. Участь у грі носить, як правило, добровільний характер. Діти звикають до ігор ще з дошкільного віку (будівництво споруд із кубиків, “виховання” або “лікування” ляльок, будівництво “замків” з піску, сніговиків і фортець зі снігу тощо).

Ігри можуть виникати стихійно або за пропозицією педагогів (тоді вони стають педагогічно керованими). Якщо гра організується педагогом, вона досить часто буває змістовно спрямована на: моральне, трудове, фізичне, естетичне виховання. Ігри інтелектуального змісту сприяють розвитку фантазії, творчого мислення, орієнтують дітей на прояв кмітливості, спритності, винахідливості, навчають логічному міркуванню, розвивають уміння передбачати дії партнерів по грі, вчать орієнтуватися в несподіваній ситуації (особливо в тих, що виникають раптом). В цікавих змістовних іграх розвиваються творчі здібності дітей, стимулюється розвиток їх активності.

Основним з недоліків у роботі з розвитку активності учнів визнано певміння педагогів управляти нею і сприяти здобуттю школярами достатньої інформації “про себе”. Брак такої інформації у дітей виховує в них недовіру у власні можливості, зниження емоційного та вольового потенціалу. Першочерговим завданням має бути розвиток інтересу учнів до різних видів діяльності (пізнавальної, художньої, ігрової, спортивної, трудової). Найголовнішим стає виховання віри дитини у власні можливості, що сприяє зростанню довіри учнів до вчителя і до власних майбутніх досягнень у житті.

Однією з педагогічних проблем у розвитку активності учнів початкових класів є проблема депривації у молодшому шкільному віці. Депривація (від латин. *deprivatio* – позбавлення) – це психічний стан дитини, що виникає в результаті тривалого обмеження її можливостей у

задоволенні основних психічних потреб. Депривація характеризується явними відхиленнями в емоційному та інтелектуальному розвитку, що зумовлені порушенням соціальних контактів. Недостатність соціальних контактів з дорослими і, насамперед, з матір'ю, призводить до руйнування емоційної сфери дитини (емоційна депривація). Для повноцінного розвитку дитини необхідно створення умов, за яких вона здобуває можливість власної суспільної самореалізації завдяки засвоєнню соціальних ролей і соціальних цінностей.

Крім того, виникнення депривації зумовлено, насамперед, відсутністю соціальних і сенсорних стимулів. Стимул (від латин. – stimulus – загострена палиця, якою підганяли впертих тварин) – в науці це причина, що спонукає до дії або викликає зацікавленість [4, с.862]. Депривація у розвитку дітей виникає тоді, коли вони живуть “у ситуації соціальної ізоляції або у випадку припинення вже створеного зв'язку між дитиною та його соціальним середовищем” [2, с.251]. Відомо, що найважливішим періодом спілкування дітей з дорослими є перші 3-5 років життя. Дитяча депривація часто виникає в родинах, де умови життя для дітей несприятливі (неповна сім'я, відсутність чуйних стосунків у родині, жорстокі покарання дітей, ізолюваність дитини від спілкування з більш широким соціальним середовищем, низький культурний рівень спілкування у сім'ї, підвищена неврастенія батьків тощо). Проте навіть у неповній сім'ї, де дорослі відносяться до дитини з підвищеною увагою, емоційної депривації не виникає. Одночасно є очевидним, що наслідком дитячої депривації є затримка у розвитку мови, відставання у розвитку інтелекту, низька активність дітей у спілкуванні і спільній діяльності. Виявлено, що депривація гальмує розвиток активності учнів.

Вже з першого року навчання учні мають повірити у добру і щирі підтримку вчителя. На жаль, ще дотепер учні поділяють учителів на: добрих і злих; на тих, кому вони довіряють, і тих, до кого у дітей довіри немає; справедливих і несправедливих тощо. Але, щоб досягти доброго ставлення учнів до вчителів, останнім необхідно постійно бути

добросердечними, чуйними, бо тільки такий педагог зможе викликати віру у свою ширість, довіру до своїх дій. Для цього вчителям необхідно:

- сприймати дитину такою, якою вона є;
- зуміти проїнятися відчуттями дитини та її переживаннями;
- постійно проявляти у стосунках з дітьми відкритість;
- бути щедрим на підтримку дітей і радіти їх досягненням;
- створювати умови спілкування з дітьми, за яких вони бажають

взаємодіяти з учителями [1, с. 235].

Дослідження вчених (ще за радянських часів) доводили, що абсолютна більшість дітей із задоволенням йдуть навчатись у перший клас, але вже наприкінці навчання в ньому значна частина їх не проявляють бажання ходити в школу. Кожного року “динаміка бажання” вчитися стає все гіршою, і при завершенні навчання у початковій школі учні все більше наближаються до стану, коли їх починають називати “важкими”, “трудними”, “неслухняними”. Деякі з них тікають з дому, стають “дітьми-бомжами”, їх поведінка набуває асоціального характеру. Вчені достатньо давно підлітковий вік називають критичним, кризовим. На жаль, наслідком цих процесів стає гостре зниження соціальної активності молодших підлітків.

У гуманістичній педагогіці вчителям сьогодні пропонують використовувати такі форми і методи активізації навчання і виховання, як: дискусії; робота з малими групами; виконання групових та індивідуальних проєктів; взаємне навчання; “діалоги-суперечки”; “інтелектуальні ринги” і таке ін. Але ефективність їх щодо розвитку активності учнів залежить від створення певних педагогічних умов. Однією з головних умов успішності у будь-якій діяльності є інтерес до її змісту. Оскільки початкова освіта – це певна педагогічна система навчання і виховання, вона, як і будь-яка інша соціально-педагогічна система, потребує упорядкування, тобто управління. Всі освітянські системи функціонують згідно з поставленою метою, що зумовлює необхідність розробки певних, відповідних до мети, технологій управління. Йдеться не тільки про управління навчальним закладом загальної середньої освіти, не тільки про управління початковою

загальноосвітньою школою, як першою сходинкою загальної освіти, але й про необхідність управління будь-яким окремим педагогічним процесом. Аксиоматичність останнього положення досить давно доведена науковцями. Значимість положень сучасної науки управління не означає автоматичного усвідомлення їх учителями. На жаль, значна частина педагогів до цих пір не усвідомлює змістовну різницю між поняттями “керівництво” і “управління”. Їм необхідно також знати, що в теорії управління (як складової науки керівництва) існують різні технології управління.

Одним із важливих розділів “Педагогіки” є школознавство. Наукова назва цього розділу: “Керівництво та управління навчальним закладом”, і не випадково поняття “керівництво” і “управління” рядопокладені. У науці керівництва та управління навчальними закладами (або педагогічними процесами) існують дві групи функцій: спеціальні і технологічні. Керівництво – це діяльність керівника будь-якого рівня в загальній ієрархії керівництва, і саме цей процес пов’язаний з реалізацією спеціальних функцій. Інша назва спеціальних функцій – посадові. У навчальних закладах зміст посадових функцій розкривається в “Статутах школи”, спеціальних положеннях та інструкціях.

Зупинимося на понятті “ієрархія”. Це слово грецьке (*hieros* – святий, *arche* – влада) і означає поділ на вищі та нижчі посади, чини. Використання поняття “ієрархія” завжди означало певний порядок підлеглості нижчих за посадою тим, хто має вищий чин (вищу посаду). Саме в “Статутах школи” розкриваються спеціальні (посадові) функції керівника. Одночасно зауважимо: не треба думати, що керівник – це тільки директор загальноосвітньої школи або його заступник з початкової освіти (початкової школи). Як було вже зауважено, керівники є на різних ієрархічних рівнях освітянських систем. Достатньо згадати: у сучасній загальноосвітній школі є керівники гуртків, керівник фізичного виховання, класні керівники тощо.

Виникають питання: “Хто ж такі управлінці?”, “Що це за особи і які їх функції?” “Керівник” і “управлінець” – це одна і та ж особа, але коли

вона стає управлінцем, то здійснює не посадові функції, а технологічні (або загальні). Якщо спеціальні (посадові) функції у різних керівників – різні, то технологічні функції (за іншою назвою – загальні) – однакові.

Щоб ясніше усвідомити зміст цих понять, розглянемо їх на прикладі спеціальних і технологічних функцій класного керівника. В початкових класах функції класного керівника виконує вчитель, який веде конкретний клас. Такий “провідний” вчитель поєднує функції викладання з функціями класного керівника, тобто одночасно виконує функції вчителя і вихователя.

Реалізація спеціальних функцій класного керівника пов’язується з розв’язанням таких завдань, як:

- створення умов для всебічного розвитку дітей, починаючи з першого класу;
- виховання дружного колективу учнів, в якому всі успішно спілкуються і співпрацюють;
- організація і проведення виховних заходів;
- індивідуальна, групова і колективна робота з учнями;
- робота з батьками учнів (проведення батьківських зборів, створення батьківського комітету, індивідуальна робота з батьками тощо);
- залучення батьків до спільної роботи з учнями в школі;
- ведення особистих справ учнів;
- ведення щоденників;
- підготовка звітів про виховну роботу в класі, що подаються в адміністративні органи школи;
- опрацювання класних журналів та іншої шкільної та класної документації;
- цілеспрямована індивідуальна допомога учням, які мають труднощі у навчанні і вихованні; допомога обдарованим школярам і таке ін.

Кожне із завдань, що були поставлені перед учителем як вихователем (після закінчення учнями початкової школи – перед класним керівником), вирішується за допомогою технологічних функцій, до яких

віднесені: планування роботи з класом, її організація, координація діяльності учнів, контроль, регулювання (корекція), облік та аналіз результатів діяльності дітей і власної роботи. Названі функції називають технологічними, оскільки за їх допомогою здійснюється певна технологія управлінської діяльності у будь-якому педагогічному процесі.

Загальний характер технологічних функцій не важко помітити, коли ми розглянемо їх реалізацію на прикладі будь-якого іншого керівника (заступника директора з виховної роботи, керівника фізичного виховання тощо). Тобто перехід безпосередньо до управлінських (технологічних) функцій саме означає перехід від процесу керівництва до процесу управління.

Разом з тим необхідно знати, що в теорії управління існує така закономірність: високий результат функціонування будь-якої соціально-педагогічної системи (система початкової освіти не є виключенням) залежить від повноти реалізації всіх технологічних функцій управління.

Офіційна педагогічна система розпочалась з появи початкових шкіл (початкових класів). Відомо, що основна мета початкової освіти носить інтегрований характер і пов'язана з вирішенням низки важливих соціально-педагогічних завдань, до яких, насамперед, доцільно віднести:

1. Засвоєння учнями елементарних загальноосвітніх знань.
2. Розвиток пізнавальних здібностей дітей.
3. Формування необхідних для подальшої освіти пізнавальних елементарних умінь та навичок навчальної діяльності.
4. Формування навичок соціального спілкування з представниками оточуючого соціального середовища (однолітками і дорослими).

У початковій школі закладаються основи теоретичного мислення. Психологами доведено, що вже на першій сходинці освіти (початкове навчання) учні вміють абстрактно мислити і робити узагальнення, але цими процесами педагог також має навчитися управляти.

На жаль, не була обґрунтована необхідність і важливість такої мети початкового навчання, як виховання бажання вчитися, розвиток інтересу до учіння. Саме тому при переході до основної школи у значній кількості

учнів зникає бажання добре вчитися. Такий стан зумовлено також тим, що процесом розвитку активності учнів початкових класів цілеспрямовано не управляють, оскільки не навчають їх самоуправлінню. Соціальна активність у молодших школярів, за таких умов, може перейти в асоціальну.

Одночасно відомо, що в загальноосвітніх школах функціонують органи учнівського самоврядування (учнівського самоуправління). Управління розвитком активності учнів має пов'язуватися з формуванням у них умінь самопланування, самоорганізації та інших управлінських функцій.

Дуже важливою умовою успішного формування умінь самоуправління в учнів молодшого шкільного віку є усвідомлення ними можливості досягнення успіху як у навчанні, так і в особистому житті, розуміння корисності своїх дій та свідоме сприйняття ними соціальних цінностей. За такої умови учень починає розуміти, що його активність у спілкуванні з однолітками і дорослими – це не зайві зусилля, а діяльність, що несе радість спілкування у партнерській співпраці.

Успішно можна формувати в учнів уміння здійснювати аналітичну управлінську діяльність, пропонуючи кожному після проведення заходу давати йому критичну оцінку, зупиняючись на найбільш цікавих моментах міроприємства і характеризуючи не дуже вдалі. Одночасно учні початкових класів мають навчатися оцінювати захід узагальнено як (за дванадцятибальною шкалою), так і оцінюючи окремі дії однолітків і дорослих (оцінюються ораторські здібності, акторські можливості, пластичність рухів, гумористичні здібності тощо). Доцільно школярам навчатися виконанню функцій учнівського журі, лідерів у певних видах діяльності і виконавців.

При формуванні умінь аналізування проведеного заходу і оцінювання його, педагогам необхідно навчати дітей порівнювати зміст поставленої мети і реально досягнуті результати. Саме така процедура навчає молодших школярів усвідомлювати зв'язок між метою та рівнем здобутих результатів. Доцільно ставити запитання: “Чи досягли ми того, що бажали?”

Безумовно важливим є уміння учнів виявляти допущені ними недоліки і самостійно знаходити шляхи їх виправлення у майбутній роботі, але ця задача для них виявляється найбільш складною.

Відповідальною і важкою для молодшого школяра є функція “самоконтролю” (також одна із функцій самоуправління). Наприклад, при підготовці і проведенні ярмарки виробів ручної праці учнів, виготовлених ними у гуртках або вдома (йдеться про вироби автомоделей, судомоделей, авіамоделей, бісерних прикрас, глиняних іграшок, природної дерев’яної “скульптури” тощо), їм необхідно навчитися оцінювати їх за певними критеріями.

Молодшим школярам дуже подобається брати на себе функції дорослих педагогів, коли до них звертаються за допомогою: навчити однолітка робити певні вироби (плетсти що-небудь з лози, трав, проволочки, ліпити глиняні іграшки, глиняний посуд, робити квіти з поліетиленових пляшок, з паперу (паперопластика), ляльки із соломки тощо). Брати на себе функції того, хто навчає, учням подобається, і вони проявляють особливу активність. Отже, активність учнів зростає, удосконалюється уміння спілкуватися в різних видах діяльності.

Таким чином, виявлено, що управління розвитком активності учнів початкових класів є однією з найголовніших педагогічних умов, що сприяє його успішності. Навчання дітей самоуправлінню будь-яким видом діяльності доцільно починати здійснювати у початковій школі.

Література:

1. Пикельна В. С. *Історія – колыска освіти: Педагогічні нариси: Навчальний посібник.* – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 2005. – 241 с.
2. *Российская педагогическая энциклопедия: В 2-х Т. / Главный ред. В. В. Давыдов.* – М.: Большая Российская энциклопедия, 1993. – Т.1. – 608 с.
3. *Российская педагогическая энциклопедия: В 2-х Т. / Главный ред. В. В. Давыдов.* – М.: Большая Российская энциклопедия, 1999. – Т.2. – 672 с.
4. *Словник іношомовних слів / Укладачі Л. О. Пустановіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сютя – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.*